

NÁDASDY ÁDÁM

A szavakon innen és túl

Szó és nyelv

A szakkönyvek szerint minden nyelvben van arra hagyományos, régi szó, hogy „szó”, lásd német *Wort*, orosz *слово*, görög *logos*, spanyol *palabra*, héber *milá*. A magyar szó is 1300 óta van adatolva, ősi ugor kori elem. Feltűnő viszont, hogy nincsenek további nyelvtani kifejezések a nyelvek műveltség-előtti, naiv hagyományában: nincs régi szó a nyelvekben arra, hogy „mondat” vagy „alany” vagy „szenvető”; miközben az eke alkatrészeire vagy időjárási jelenségekre a legaprólékosabb terminológiájuk van már ósidók óta. Ezek szerint a nyelvnek a szavakon túli tartományáról – nevezhetnénk ezt „szupervokabuláris szférának” – a beszélők nem vettek tudomást. Az idevágó kifejezések mind későbbiek, részben ma is átlátható metaforák („szenvető”, „alárendelt”, „fókusz”), részben önkényesen kisajátított, alapjelentésükben másra vonatkozó szavak („alany”, „jelző”, „hímnemű” stb.). Késői például a mondat fogalmának szabatos megnevezése: az angol a logikából veszi kölcsön az ’ítélet’ (*sentence*) szót; a német a retorikából a ’tétel’ (*Satz*) szót, a francia a stilisztikából a ’szólam, kifejezés’ (*phrase*) szót; a magyar egy ’mondás’ értelmű régi szót (*mondat*) sajátít ki erre a célra a nyelvújítás korában.

Ez azért különös, mert az emberek intuitíve nyilván tudják, hogy a nyelv több, mint szavak halmaza. Például az alábbi angol mondat és francia megfelelője szinte teljesen ugyanazokból a szavakból áll: *The minister prefers a permanent presence. Le ministre préfère une présence permanente.* „A miniszter állandó jelenlétet tartana jónak.” A hasonlóság ellenére mindenki érzi, hogy a két nyelv különbözik, hiszen a két mondat másképp van szerkesztve. Nemcsak a szókincs számít, a nyelv nem pusztán szavak összessége, hanem a köztük lévő szerkezeti viszonyoké is, azaz a nyelv lényeges részei a szavakon túl léteznek. Az egyes nyelvek nemcsak abban különböznek egymástól,

hogy más szavakat használnak, hanem a szavakon túl jelentős szerkezeti eltéréseik vannak. Még sincsenek a nyelvekben ezekre a szerkezeti viszonyokra régi, közérthető szavak: maga a nyelv tesz úgy, mintha csak szavakból állna. Ezt a tévképzetet a laikus is gyakran a magáévá teszi, például a nyelvtanárt sokan kérdezik: hány szót kell tudni a középfokú vizsgához? Éppen ezen ironizál Swift, amikor a *Gulliverben* egy bölcs filozófus nagy zsákban magánál hordja az összes szóba jöhető tárgyakat, s ahelyett, hogy szóban megnevezné, amit mondani akar (hisz az oly gyakran félreérthető!), előveszi a zsákból és némán megmutatja, így téve egyértelművé a kommunikációt.

Nemcsak a „szupervokabuláris”, tehát a szavak-fölötti szféra nehezen hozzáférhető a köznapi emberi gondolkodás számára, hanem a „szubvokabuláris”, tehát szavakon inneni szféra, a szónál kisebb elemeké is. Egybevág ezzel az, amit általában az emberi percepcióról tudunk: leginkább azt vesszük észre, arról van részletes tudásunk, ami nagyjából velünk egyméretű, amit meg tudunk fogni vagy aminek neki tudunk támaszkodni. A nagyon kicsit meg a nagyon nagyot nehezebben látjuk, ahhoz már elemző gondolkodás, sőt eszköztár kell. A nyelvben – úgy látszik – a szó ez a „velünk egyméretű” elem: az a nagyságú létező, amit emberi „szemmel” (persze inkább füllel) a legjobban befoghatónak érzünk. A szó kisebb részeit már nehezebb megragadni: tanítani, gyakorolni kell, hogy valaki a szótagolást, az alakelemeket megtanulja (hogy a *húzkodtam* szerkezete *húz+kod+tt+am*), a hangok világáról nem is beszélve: nehéz és fáradságos megtanulni a „zárhang”, „gégefő”, „hehezet” és társaik értelmét, használatát.

Szó és beszéd

Mindaz, amit fent elmondtunk, igaz is meg nem is. Ugyanis a szó szó (magyarul is, sok más nyelven is) hagyományosan nem igazán a szavakra vonatkozik, hanem általában a beszédre. „Magyar szót hallani.” „A nép szava Isten szava.” „Apám szavaira máig emlékszem.” Ezek hosszabb-rövidebb beszéddarabokat jelölnek. A szenvedők jajszava sem egyetlen *jaj!* szóból áll, hanem kifejezésekből, mondatokból. Ha tehát jobban megvizsgáljuk, a mai értelemben vett szó (= szótári tétel, írásban szóközök közti betűsor) ugyancsak egyfajta szakszerűsödés eredménye, olyan szűkítésé, amely minden szaktudományban természetes (sokféle állat rágcsál, de nem minden használjuk a *rágcsáló* nevet). A görög *logos*-ra ezt adja meg a szótáram: ’mondás, beszélés, beszéd, társalgás, szó, kijelentés, szólás, közmondás, jóslat, ígéret, történet, mese, próza’ stb. stb. – nem folytatom, mert a *logos* szinte mindent jelent, ami az ember száján kijön és nyelvinek tekinthető. A mai francia *mot* (’szó’) is mondást, kifejezést jelentett (lásd *bon mot* ’szellemes mondás’), és azonos az olasz *motto*-val (’mondás, jelige, mottó’); míg az olasz *parola*, spanyol

palabra 'szó' az ókori *parabola* származéka, mely eredetileg 'tanulságos történetet, tanmesét' jelentett.

Mindez arra mutat, hogy voltaképp a 'szó' fogalmára sincs kizárólagos, eredeti szó a nyelvekben, tehát már ez is újkori szűkítés (talán az írásbeliség hatására is). Ha pedig a *szó* nem igazából 'szót' jelent, hanem 'beszédet, mondást, nyelvet', akkor le kell vonnunk a következtetést: a nyelvekben – a kései iskolai-tudományos terminológia előttről – csak általánosságban a nyelvre, a beszélésre vannak hagyományos és közhasznú szavak. A nyelv a saját komponenseire – természetes fejlődése során – nem reflektál, a szuper- és szubvokabuláris szférát nem ragadja meg, és a szavak síkján sem az izolált szavakat, hanem azok láncolatát, a beszédet jeleníti meg. Miért van ez így?

Nyelviség és nyelvűség

Nyelv nélkül nincsen társadalom. A *homo sapiens* létezés módjához ugyanúgy hozzátartozik a nyelv, mint a vérkeringés. A társadalomnak és az embernek ezt a létfeltételét, tehát hogy nyelvet kell használnia, *nyelviségnek* nevezem. A nyelvűségnek csak annyiban van köze a társadalomhoz vagy a kultúrához, hogy annak egyik létfeltétele, mint az emberek vérkeringése. A nyelv szerkezete – s ez eléggé meglepő – nem látható a hétköznapi beszélő számára, magyarul: ő nem tudja, mit csinál, amikor beszél; nem véletlen, hogy olyan fáradságos tantárgy a nyelvészeti elemzés. Ezért a nyelv működésére, elemeire, szabályaira nem utalnak régi szavak, ugyanúgy, ahogy a vérkeringésre sem, hiszen az sem látható.

Azt, hogy ki, mikor milyen nyelvet használ, *nyelvűségnek* nevezem. A nyelvűségre már természetesen vannak szavak: az egyes nyelvek nevei, magyar, német, észt, máltai, szuahéli. Mivel a nyelvnevek szinte mindig egybeesnek az illető nép vagy nemzet vagy társadalom nevével, elgondolkodhatunk, vajon véletlen-e, hogy bizonyos társadalmak éppen azokat a nyelveket használják és nem másokat – azaz véletlenszerű-e a nyelvűség?

Szókincs és társadalom

Az ugyebár nyilvánvaló, hogy a *nyelviség* mint ösztönszintű, biológia-közeli jelenség nem korrelál semmilyen társadalmi vonással (ahogy a vérkeringés vagy a terhesség kilenc hónapja sem). Nem sokkal jobb a helyzet a *nyelvűség* terén sem: azaz a tájanként és koronként eltérő nyelvek használata ugyancsak nem mutat értelmes és használható összefüggést a társadalmakkal, pontosabban csak egy téren mutat: a szókincsben.

Az olaszok nagy cukrászok, így – mondhatnánk – nem véletlen, hogy a fagylalt-fajtákra külön szavakat használnak: *gelato*, *granita*, *algida*; míg magyarul ezekre egyetlen közkeletű szó van: *fagylalt*. A

magyarban viszont a *tejföl/tejszín* vagy a *szalonna/tőpörtyű* finom (és olaszul csak körülményesen visszaadható) megkülönböztetése mutatja az élet ez irányú fejlettségét. Könnyen kijelenthetnénk tehát: lám, az olaszoknak fontos a fagylalt, a magyaroknak a tej- és húsrak, s a két nyelv ezt tükrözi. Am vigyázni kell a tetszetős példák. A magyarban például két jellegzetes ételre, a zsíros kenyérre és a paprikás krumplira nincs igazi szó, hiszen ezek más szavakból alkotott összetett szerkezetek. Másfelől az angolok nagyon szeretik a rántottát, még sincs rá külön szavuk, csak *scrambled eggs*-nek, azaz 'összezaggyvált tojás'-nak nevezik. A sok példából és ellenpéldából végül nem rajzolódik ki markáns összefüggés, a nyelvek szókinccse nem tükrözi megbízhatóan (azaz megjósolhatóan) az illető ételek népszerűségét az illető kultúrákban.

A szavak önmagukon túlmutató jelentősége, kultúra-jellemző szerepe leginkább a történeti vizsgálatban mutatkozik meg, s ott hallatlanul érdekes. Például fontos történeti adalék, hogy az angolban a 'börtönt' a francia eredetű *prison* szóval fejezik ki, mert ezt az intézményt a francia-ajkú normann hódítók honosították meg a 11–12. században. Fontos adalék, hogy az *egér* neve pontosan megfelel egymásnak a magyarban, a vogulban, osztjákban, mordvinban, finnben, észtben – ilyen példák alapján mondjuk, hogy a magyar is finnugor nyelv, s ez a szó is ősi örökség a finnugor korból (Kr. e. 2000 körülről), amikor még az alakja *šinere lehetett. Ezt a bizonyítást nem a szó értelme, nem a kérdéses állat elterjedtsége, hanem kizárólag a szó mechanikus oldala: a hangalak szabályszerűségei igazolják, s jelzik a történésznek a magyar nyelv finnugor eredetét (melyre az ilyen nyelvi bizonyítékokon kívül más bizonyíték nincs).

Mindez érdekes és fontos, de a nyelvésznek azt mutatja, hogy a szókinccs összetétele esetleges, rendszert nem alkot, szabályokba nem foglalható, és a kérdéses társadalommal is csak hézagos (bár olykor látványos) összefüggéseket mutat.

Szerkezet és társadalom

De vajon nincs-e a nyelvek szavakon túli szerkezetének (azaz nyelvtanának) kapcsolata az őket használó társadalmakkal? A franciában többféle múlt idő van ('dolgoztam' lehet *je travaillais*, *j'ai travaillé*, *je travaillai* stb.), az oroszban csak egyféle (*ja rabotal*), ám nem állítható, hogy ez összefüggene a két társadalom milyenségével. El lehet persze ténődni azon, hogy a viszonylag zárt területű, mindig is nyüzsgő Franciaországban bizonyára többet számít az idő, mint a végtelen és változatlan Oroszországban, s így az oroszoknak nincs se érzékük, se igényük az idő differenciálására, alosztályozására, tehát annak kifejezésére, hogy pontosan hogyan és mikor történt valami. Ezek csábító eszmefuttatások, olyanok, mint a nemzetkarakterre vonatkozók – igazolhatatlanok, sőt olykor felelőtlenek. A magyar *két ló* egyes számú szerkezet megfelel a német *zwei Pferde* többes számú szerkezetnek, de vajon mutatja-e ez, hogy a magyar társada-

lom számára a számosság, a mennyiség kevésbé fontos, mint a németajkú beszédközösség számára? A magyar nyelvrendszer a nemeket sem különbözteti meg, mégsem mondható, hogy a magyar társadalom kevésbé volna érzékeny a férfi-nő különbségre, mint a német, ahol vannak nyelvtani nemek.

A nyelv lényeges szerkezeti jegyei, melyek egy adott nyelvet azzá tesznek, ami – például az igeidőrendszer, a számosság, a nyelvtani nemek, a szórend – egyáltalán nem korrelálnak az őket használó társadalmak milyenségével. A nyelvűségnek nincs „értelme”. Ezt már a régi görögök is – legnagyobb bánatunkra – így látták. A görög szerzők ugyanis gyakorlatilag semmit sem írnak a különböző nyelvekről, a nyelvűségről – holott a különböző kultúrákról, vallásokról, szokásokról, épületekről bőségesen beszámolnak. Sőt, a nyelvűségről, azaz magáról a nyelvi jelenségről, nyelv és világ kapcsolatáról bőven értekeznek. De mindig csak görögül és csakis görög példák-
kal. Milyen boldogok lennénk, ha Hérodotosz nemcsak egy-két helyi szót jegyez föl utazásai során, hanem mondjuk méd–görög szótárat is készít!

Írás és társadalom

Az írás elvileg a nyelv rögzítésére való, s így a nyelvhez képest másodlagos, későbbi és esetleges, hiszen ma sem minden nyelvnek van írása, és ma sem minden ember tud írni, és ez ezer évvel ezelőtt még inkább így volt. Elvileg tehát az írást félretolhatnánk mint a nyelv halvány árnyképét, mint az eleven valósághoz képest egysíkú és szegényes fényképét. Ám előfordul, hogy az írás alól „kimegy” egy nyelv, azaz megszűnik élő használata (ez a „nyelvhalál”), miközben írásban továbbra is használják. Ennek szinte mindig szakrális oka van: a kérdéses nyelvet – holtá után is – használják istentiszteleten, imákban, himnuszokban. Ezzel szorosan összefügg a jogi használat, hiszen a legtöbb holt nyelv olyan irományokban őrződött meg (és őrződik ma is), amelyek – esetleg a szakrális funkcióval elegyítetten – törvényeket is tartalmaznak.

A régiségben az írástudás gyakran automatikusan egy bizonyos nyelv használatát jelentette, tehát pl. írni csak latinul (másutt csak görögül, arabul stb.) lehetett, így az, hogy valamit írásban rögzítünk, automatikusan ezen nyelvekre való fordítást is jelentett. Aki írni-olvasni tudott, az latinul (görögül, arabul stb.) kellett hogy tudjon, hiszen különben mit írt volna? És aki olvasni tudott, az automatikusan fordította is a leírt szöveget az olvasni nem tudó címzett számára a környezet mindennapi nyelvére. Az olasz középkorban a *sa la grammatica* („tudja a nyelvtant”) kifejezés egyszerre jelentette, hogy tudja a betűvetést és hogy tud latinul, hiszen olaszul írni nem volt szokás, mivel jogi célra alkalmatlan volt, legfőljebb holmi költők foglalkoztak ilyesmivel a középkor vége felé. A harmadik világban ma is gyakori, hogy valamely vidéken csak egy bizonyos nyelven tudnak írni az emberek (pl. Hátsó-Indiában a kínai meg az angol lát

el ilyen funkciót), ezért az anyanyelvükön nem tudnak levelezni, csak kínaiul vagy angolul – míg ha szemtől-szemben beszélgetnének, akkor közös anyanyelvüket használnák.

Az írás tehát nem szerves része a nyelvnek, hiszen minden nyelv íratlanul kezdte életét – és a legtöbb nyelv örökre úgy is maradt (és marad ma is), ám ez nem befolyásolja teljes értékű nyelv mivoltát. Nem valószínű, hogy az ószövetségi Jákob tudott írni, ám ettől még remekül használta héber anyanyelvét, ideértve az Úrral való társalagást is. Az írás kulturális tényező, a társadalom alakítja ki, s így kapcsolata a társadalommal triviális és cirkuláris. Az ukrán és a lengyel igen hasonló nyelvek, mégis az egyiket cirill, a másikat latin betűkkel írják, mert az ukrán társadalom (története, vallása stb.) különbözik a lengyeltől.

Nyelvűség és gondolkodás

Létezik-e a nyelv által megszabott (vagy legalábbis befolyásolt) gondolkodás? Mekkora körben sugárzik ki a nyelv? Az imént láttuk, hogy a nyelv szabályai, kategóriái önkényesek, amennyiben nem „tükrözik” megbízhatóan a társadalmat, általában a világot se, lásd német *der Käse – die Butter – das Brot*, háromféle étel (‘sajt, vaj, kenyér’) háromféle nyelvtani nemhez tartozik, logikus indok nélkül. A mai magyarban ugyanígy nincs „értelme” annak, hogy bizonyos igék *-ik* ragot kapnak („ikes igék”), mások nem, tehát *alszik*, de *pihen*, *bújik*, de *fér*. Fordítva is lehetne. Az önkényesség a mondat szerkesztésben is ott van: bizonyos igék beférkőznek az igekötő és a főige közé, ilyen például az *akar*, *mer* (*át akarok ugrani*, *át merek ugrani* stb.), de nem ilyen a *fél*, *utál*, *imád* (azaz nincs **át félek ugrani*, **át utálok ugrani*, **át imádok ugrani*, csak azt lehet mondani, hogy *félek átugrani*, *utálok átugrani*, *imádok átugrani*). E megoszlás külvilágbeli párhuzamát, értelmét megtalálni nemigen lehet.

Ezért a nyelvész inkább azt mondja, hogy a nyelv szerkezete, a szavakon túli mechanizmusa nem tükröz semmit. Fontos ezt belátni a nyelv és a gondolkodás viszonyát illetően, melyről sokan tesznek ma is elhamarkodott kijelentéseket. Nincs bizonyítékunk arra, hogy létezne például a magyar nyelvhasználat által meghatározott „magyar gondolkodás”, azaz hogy azonos anyanyelvű személyek gondolkodása – társadalmi, nemi stb. különbségeik ellenére – a közös anyanyelv miatt jobban hasonlítana egymáséra, mint a más anyanyelvűekéire. Ráadásul a két vagy több nyelvet beszélőkről fel kellene tételeznünk, hogy többféleképpen gondolkodnak. Elképzelhető, hogy van különbség az agyi tevékenységben az éppen használt nyelv függvényében (ahogy más-más hangszeren való játszáskor), de az már nem kultúra, hanem neurológia.

A „magyar (német, arab stb.) gondolkodás” csak abban a tág és laza értelemben vehető igaznak, hogy akik azonos anyanyelvet beszélnek, azok sok kulturális (és civilizációs) elemet is együtt élnek meg, közösen tudnak dolgokat, s ezek hasonlóan befolyásolják

gondolkodásukat – és persze ezen tudások jó része nyelvileg adódik át (ideértve azonos népdalok, irodalmi művek, imádságok stb. közös birtoklását).

A társadalmak között lehet minőségi különbségeket tenni: vannak primitív társadalmak és vannak fejlettek, vannak csak mikroszinten funkcionálók és így tovább. A nyelvek között ilyen különbség nincs. Az emberi nyelvek – a ma élők és az írásban ránk maradtak – bonyolultsági szintjüket tekintve nem különböznek egymástól.

A nyelv mint szavakon túli érték

A nyelvűség mint társadalmi vagy kulturális probléma igazán csak az újkorban, főleg a romantikában vetődik fel, a nacionalizmus kialakulásával. Addig egy gyakorlatiasabb szemlélet uralkodott, mely szerint a nyelv pusztán kód, mely lehet ilyen vagy olyan, csak az üzenet a lényeg. Nem számított, hogy Károly Róbert király milyen nyelven beszél környezetével (alighanem olaszul). Nem tudósítanak arról a források, hogy Kapisztrán János milyen nyelven tartotta gyűjtő hangú prédikációit a magyar tömegeknek (magyarul nyilván nem tudott, tehát föltehetőleg tolmácson keresztül). Nem tudjuk, hogy Jézus milyen nyelven beszélt Pilátussal a passióban leírt tárgyaláson. Ha tudott görögül, akkor használhatták azt, hiszen Pilátus – mint művelt római – nyilván beszélt görögül. Vagy tolmácsot használtak, aki arámiról görögre (vagy latinra) fordított. Az evangéliumok erről nem tesznek említést, az egész párbeszédet görögül adják elő. A lényeg az volt, hogy mit mondanak a jelenlévők, nem az, hogy milyen nyelven. Egyetlen helyen idézik Jézus valódi szavait: amikor halála előtt anyanyelvén, arámiul mond egy zsoltárrészletet (*Éli, Éli, lamma sabaktani* „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?”) – ám itt már nem a nyelv alapfunkciója, a közlés játszik szerepet, hanem a szavakon túli, a szakrális-liturgikus, sőt metanyelvi funkció. Fontos, hogy Jézus mint zsidó a halála pillanatában a zsidók akkori köznyelvén, arámiul mondja ki a szentírási idézetet.

A kereszténység fontos jellemzője a nyelvűség iránti közömbösség; a kereszténység felfogásában nem a nyelvűség teszi az embereket más gondolkodásúvá, a lényeg az üzenet, a tartalom, a hit. A reformáció ezért fordította le számos nyelvre a Bibliát: hitte és vallotta, hogy az pontosan ugyanaz marad. A zsidóság, az iszlám, a hinduizmus számára lényeges, hogy az istentisztelet során héberül, arabul, szanszkritul hangozzanak el fontos szövegek, mert enélkül önállók nem érvényes a liturgia. Ezek a nyelvek – függetlenül a mondatok értelmétől, a konkrét szavaktól – szentek. A kereszténységnek nincs szent nyelve, s ez nagyon lényeges: azt vallja, hogy az evangélium, ha jól hirdetik, bármely nyelven ugyanaz marad. (Ezen az sem változtat, hogy némely keresztény nyelvek az évszázadok során kvázi-liturgikus funkciót vettek föl, mint a latin a katolicizmusban a II. Vatikánumig, vagy az ógyházi szláv a pravoszlávoknál.)

Nyelvszületés, nyelvhalál, nyelvcseré

A nyelvszületés fogalma bizonytalan, hiszen nyelvet normális körülmények között nem lehet csinálni (még ha van is példa működő mesterséges nyelv megalkotására, lásd eszperantó). A nyelvek úgy születnek, hogy valamely meglévő nyelv elkezd kettéhasadni, a beszélők egy része másképp kezd beszélni, s egy pillanatban úgy érzi: ez már nem ugyanaz a nyelv. Ezt a pillanatot azonban nem lehet nyelvészetileg meghatározni: ezt nyelven kívüli tényezők szabják meg, például politikai határok, földrajzi eltávolodás, más vallás (és így más írásbeliség) fölvétele, nemzeti öntudat. Ezért nevezünk egymáshoz igencsak hasonló beszédmódokat olykor önálló nyelvnek (cseh és szlovák, spanyol és katalán, dán és norvég, hindi és urdu, holland és afrikánsz stb.). A nyelvszületés voltaképpen mindig visszatekintve állapítható meg, némi időbeli távolság után.

A nyelvhalál bekövetkezik, ha a nyelv valamennyi beszélője elpusztul – nyilván volt ilyesmire példa a történelemben, de a szokásos nem ez, hanem az, hogy a beszédközösség föladja addigi nyelvét és áttér egy másikra. Fontos megjegyezni, hogy amikor ez megtörténik, tehát a közösség a számára ismert két nyelv vagy nyelvváltozat közül az újabbban megismertet választja (azaz nyelvcserét hajt végre), akkor ezt sohasem a kérdéses nyelvek vagy változatok nyelvi tulajdonságai alapján teszi (hogy melyikben vannak nemek, vagy hol palatalizálódnak a velárisok, vagy hol van megengedve a személyes névmás elhagyása, stb.). A nyelvcserét külső tényezők váltják ki; ilyen a katonai kényszer, társadalmi fölemelkedési vágy, a többségbe való beolvadás igénye. A föl adott nyelvről azonban nem mondhatjuk, hogy mint nyelv szegényedett vagy romlott volna. A kelta nyelveket mára nagymértékben föladták eredeti beszélőik, ám mai formáik, például a breton vagy az ír ugyanolyan gazdagok és kifejezőek, mint régen, hangtanuk, nyelvtanuk, szókincsük megvan – csak éppen kevesen használják őket. Lehet, hogy ki fognak halni, ám a nyelvek nem tudnak hanyatlani: amikor meghalnak, hirtelen halnak meg, egy-két generáció alatt, amikor az utolsó beszélők is megszűnnek a nyelvet tényleges mindennapi kommunikációra használni.

A történelem során számos eltérés, diszkrepancia alakult ki adott nyelv és adott nemzet között. Némely nemzetek elvesztették eredeti nyelvüket, mint például az írek vagy (még a népvándorlás korában) a bolgárok: előbbiek az írt adták föl az angol kedvéért, utóbbiak a bolgár-törököt a szláv kedvéért. Ezek a nyelvcserék azonban az ő esetükben nem érintették az összetartást, későbbi szóval: a nemzettudatot; sőt a bolgárok a föl vett szláv nyelvet a maguk képére, bolgár nyelvvé gyúrták (az írek angolsága is igen sajátos, de a mai globalizációban már nem valószínű, hogy az angolról lehasadva, hivatalosan is külön „ír-angol” nyelvvé alakulna).

Nyelvvesztés és szentség

Tanulságos a héber nyelv felélesztésének története a 19–20. századi Izraelben. Nem tudunk más példát arra, hogy egy holt nyelvet élővé tettek volna – igaz, a héber csak „félholt” volt, ahogyan a latin is a 19. század közepéig: számos helyzetben számos ember beszédben is használta, tényleges kommunikációra (nem csak liturgikus szövegek elrecitálására). Mégis a szélesebb zsidó tömegeknek idegen volt, és számos mindennapi dologra nem volt benne kifejezés. Ezeket papíron megalkották, és a bevándorlók úgy tettek, mintha egy héberül beszélő országba érkeztek volna, ahol sürgősen meg kell tanulni a helyi nyelvet, hogy asszimilálódni tudjanak. (Mondhatni saját magukhoz asszimilálódtak.) A héber nyelv fönixmadárként életre kelt – ám sokan úgy érezték: ez súlyos hiba volt, mert a zsidóság elvesztette szent nyelvét. Hiszen ha arra használjuk, hogy a zöldségesnél vitatkozzunk, ha a reklámra héber betűkkel van kiírva, hogy Coca-Cola, akkor nyertünk ugyan egy mindennapi nyelvet, de elvesztettünk egy szentet. Az ultraortodoxok azért tartották ki a jiddis mellett (mely a németnek egy kelet-európai változata), hogy a hébert továbbra is kizárólag szent célokra használhassák.

Némileg hasonló viták zajlottak keresztény körökben a 20. század közepén a Biblia újrafordításai kapcsán. Az angol nyelvű világban például sokan bírálták az új Biblia-fordításokat amiatt, hogy a *‘te’* jelentésű archaikus *thou* névmást, mely már rég kiveszett a használatból, elhagyták és a ma használatos *you*-val helyettesítették. Ez nem csak e két szó cseréjét jelentette, elhagyták a *thou* ragozott alakjait is (*thee, thy, thine, thyself*), valamint a vele egyeztetett igealakokat (pl. *thou sayest* helyére *you say* került). Tény, hogy ezeket a 18. század közepe óta senki sem használta élőbeszédben – kivéve, amikor Istenhez imádkoztak, vagy őt szólították meg. A *thou sayest*-féle alakok egyre inkább „bibliai angolnak” érződtek, nemes verekük, ünnepélyes hangulatuk lett (mint a magyar Bibliákban az *És ímé látá-féléknek*). Csakhogy ezek az imák, Istenhez való szólások mind betanult szövegek vagy fordulatok voltak, nyelvészeti értelemben előre gyártott panelek és nem a beszélő által *on line* generált szerkezetek. Valahogy úgy, mint ha ma egy magyar beszélő így szól: „Ne vígy minket a kísértésbe!” – a *vígy* alakot egyébként nem használjuk, a természetes a *vigyél* volna. Ha 1900 körül egy angol spontánul így kiáltott Istenhez: „Miért teszed ezt velem?”, már így mondta: *Why do you do this to me?*, és nem úgy, hogy *Why doest thou this to me?*.

Az új fordítások ellenzői a *thou* (és a hozzá kapcsolódó elemek) elhagyását nyelvvesztésnek minősítették. Eddig – mondták – külön nyelv létezett, melyen Istent (és csakis őt!) lehetett megszólítani, egy szakrális csatorna, melyen a kommunikáció Isten és ember között könnyű volt és természetes. Az újat támogatók ezzel szemben úgy gondolták, hogy a Bibliának elsősorban közérthetőnek kell lennie, a kereszténység nem preferál semmilyen nyelvet vagy nyelvváltozatot (azaz fönti szavainkkal: érzéketlen a nyelvűsögre), márpedig a *thou*-szerkesztés már nagyon idegen az angolul beszélőknek (hasonló

okok váltották ki magyarul a *ki vagy a mennyekben* szerkezet föladását). Fő érvük ez volt: félrevezetjük az embereket, ha a külön csatorna fönntartásával azt a látszatot keltjük, hogy Isten csak bizonyos nyelvű szövegeket hall meg (mint azt egyébként az iszlám, a judaizmus, a hinduizmus vallja). Azt kell inkább sugallni, hogy bármely nyelven, bármily modernül elhangzott szavak meghallgatást találnak. Elveszteni csak azt lehet, ami van; ám a kereszténységnek nincsen nyelve. Üzenete van, mely bármely nyelven egyformán megfogalmazható.